

Szanyi Miklós

**MAGYAR CSEMPE, ROMÁN CSAPÁGY;
ELMÉLKEDÉS ÁTALAKULÓ ORSZÁGOK EGYMÁS KÖZÖTTI
TŐKEBEFEKTETÉSEIRŐL**

Tudom, rég elmúlt az az idő, amikor még Magyarország volt a közép- és kelet-európai régióban a működőtőke-befektetések fő célpontja. Azóta pedig sok víz lefolyt, Dunán, Olton, Vágon és Visztulán. Előbb azok a szokatlan tranzakciók keltettek figyelmet, amelyek során magyarországi központú vállalatok a környező országok privatizációs programjai keretében vásároltak fel ottani cégeket. A mai szenzáció pedig az, hogy a magyarországi tőkebefektetők körében komoly pozíciókat érnek el más átalakuló országokban működő vállalkozások, mint például a romániai Rulmenti SA Bralad, amely néhány napja megvásárolta a hajdani debreceni központú gépipari kulcsvállalat, a Magyar Gördülőcsapágy Művek (helyi nevén a „Göcs”) utolsó még csapágygyártással foglalkozó üzemegységét Diósdon. De mit is kell tudni a felvásárlóról és felvásárlottról?

1. Kezdjük a magyarországi céggel. Szándékosan nem magyar céget írok, mert az egykori MGM már sok éve koreai tulajdonba került. Az egykori „piszkos tizenkettő” egyike volt az MGM, tehát olyan vállalat, amelyet szűk 15 éve az akkori kormányzat érdemesnek talált arra, hogy a csőd- és felszámolási eljárástól megkímélje, és állami eszközök felhasználásával feljavítsa annyira, hogy a privatizációban eladhatóvá váljék. Az eladás megtörtént, az MGM-et a koreai Daewoo vette meg 1996-ban azzal a céllal, hogy a magyar csapágyakat használja fel a térségben akkoriban kiépülő személygépkocsi-gyártó kapacitásaihoz. A Daewoo azonban végül is fokozatosan felszámolta Debrecenben a csapágyak gyártását, helyette az ingatlan ipari parkká fejlesztette, és bérbe adta más vállalkozásoknak. Ez ismerős képlet, sok külföldi és sok magyar kézben lévő nagyüzem alakult át ipari parkká. Elég, ha a hajdani másik magyar erősség, a VIDEOTON példáját említjük, amelynek helyén, mint megannyi fönixmadár, javarészt szintén elektronikai gyártással foglalkozó bérlő kelt ki a romok közül. Feltehető persze, hogy a „Göcs” ipari parkosítása a költséges feljavítási kísérletek mellőzéseével is véghez vihető lett volna...

2. A Daewoo-ról hamar kiderült, hogy nem igazán tud mit kezdeni a magyar érdekeltségével. Az ipari parkosítás után rögvést el is adta azt egy másik koreai befektetőnek, a Hanwha-csoportnak. Csakhogy ennek a cégnek a profiljába már végképp nem illett bele a csapágygyártás, ugyanakkor a szépreményű debreceni ipari park mellé járt egy továbbra is csapágyakat gyártó üzemegység Diósdon. Ezt az üzemet vette most meg a bezárás előtti utolsó pillanatban a Rulmenti SA Bralad, azzal a céllal, hogy az egyébként összesen 3100 alkalmazottat foglalkoztató nagy csapágygyár Diósdon is csapágyakat gyártson. Mivel nem értek a csapágygyártáshoz, ezért nem tudom megítélni, hogy mennyire komoly ez az elhatározás. Annak

idején a „Göcs” közepes minőséget produkáló gyártási kapacitásokkal rendelkezett, ami megfelelt az NDK-s mosógépek csapágyazásához, de elképzelhető, hogy már nem volt kifogástalanul alkalmas a Daewoo korszerű modelljeihez. Rémlik, hogy a diósdí gyár jobb minőséget produkált, tehát nem zárható ki, hogy a most ott gyártott csapágyakkal lehet korszerű gépeket szerelni. De az is lehet, hogy a diósdí csapágyakat a brassói traktorgyár termékeibe kívánják beépíteni.

3. A külföldi befektetők átalakító tevékenysége, illetve az, hogy mi lesz a sorsuk a privatizált vállalatoknak azonban csak egyike a legtöbbet tárgyalt és vitatott kérdéseknek. Az ilyesféle tranzakciók másik fő kérdése magának az új tulajdonosnak a személye vagy a cég nemzetisége, tulajdonosainak a köre. Nem vagyunk ahhoz szokva, hogy romániai befektetők ilyen kaliberű magyarországi (mint láttuk itt most nem magyar tulajdonú!) cégeket vásároljanak fel. Olyat persze tapasztaltunk már, hogy orosz befektetők a diósdí üzemnél sokkal nagyobb, esetenként országos jelentőségű cégeket vettek meg, vagy akartak felvásárolni, amit politikai körök gyanakodva fogadtak. Esetenként közvetve a magyar állam is közreműködött egy-egy ügylet megghiúsításában. Ennek a munkának nem célja az, hogy ezeket a gyanúkat, ellenérzéseket tárgyalja. Annyit jegyzünk csak meg, hogy több esetben a nálunk megjelenő térségbeli befektetők szándékát a magyar közvélemény, és néha a kormányzat is, elutasítóan fogadta, és nem zárható ki, hogy az aggodalmaknak egyes esetekben volt racionális alapjuk is. Ugyanakkor a magyarországi cégek külföldi terjeszkedésének örülni szoktunk, holott alapjában véve azokat a tranzakciókat is hasonló üzleti megfontolások motiválják. A diósdí csapágygyár eladása kapcsán ilyen aggályok szerencsére nem jelentkeztek. Furcsa is volna az immáron EU-tag Románia cégeit, mondjuk, régi politikai ellentétek miatt befektetni. Arról nem is beszélve, hogy ez a cég ráadásul nem is román! Fő tulajdonosa egy török befektetői csoport. Ennek ellenére a statisztikákban a származási ország szerint, vagyis román befektetésként lesz ez a tranzakció elkönyvelve.

4. Ezzel el is jutottunk egyik fő észrevételünkhöz. Ha alaposabban megvizsgáljuk azt, hogy a Magyarországról külföldre irányuló befektetések mögött mely vállalatok állnak, hasonló képet kapunk. A magyar befektetők, különösen is a nagybefektetők, ugyanis sokszor külföldi tulajdonban vannak. Klasszikus példa a T-Com (alias MATÁV), a német érdekeltségű magyar távközlési cég. Nem ilyen egyértelmű a két másik magyar „nagykifektető” tulajdonosi háttere, illetve a vállalati stratégiát meghatározó tulajdonosi (vállalkormányzási) és menedzsmentszerkezet nemzeti vagy nemzetközi meghatározottsága. Ugyanis a MOL és az OTP Bank háttérben állnak ugyan jelentős külföldi befektetői körök, de ezek hatása a vállalat működését befolyásoló stratégiai döntésekre minimális vagy nagyon áttételes. Gyakran a vállalat stratégiai döntéseit olyan magyar menedzsment hozza, amelynek jelentős tulajdonosi részese-dése is van. Azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy bizonyos kivételektől eltekintve a jelentősebb magyar „kifektetések” mögött is vagy széles bázisú nemzetközi, jellemzően intézményi befektetői háttér áll, vagy közvetlenül valamely külföldi cég, hasonlóan az említett román csapágygyárhoz. Mindebből tehát az következik, hogy az átalakuló országok egymás közötti befektetései többnyire a nagy nemzetközi vállalatok regionális stratégiáinak a következményei. A tőkebefektetéseknek ez a köre egy kicsi szelete a globális érdekeltségű cégek és cégszövetségek nemzetközi versenyének.

5. Kivételek persze itt is vannak. A címben szereplő csempéket előállító Zalakerámia, a Richter Gedeon és sok más kisebb-nagyobb, világosan magyar tőketulajdonosok ellenőrzése alatt álló cég is szerepel a régióközi befektetési statisztikákban. Ahogyan ott van sok egyéb román és más nemzetiségű cég is, minden bizonnyal. Statisztikailag leginkább számottevők talán a cseh beruházások Szlovákiában, illetve a szlovén beruházások a volt Jugoszlávia tag-országaiban. Ebben a két esetben viszont a „kifektetések” lényegében a rendszerváltást megelőző viszonyokban kialakult személyes kapcsolatokon alapszanak. A cseh befektetők tehát Szlovákiát saját vadászterületüknek tekinthetik, és sok előnyt biztosít számukra a korábban megszerzett nagyon jelentős helyismeretük. Kérdés az, hogy ez az előny adott esetben egy-egy multinacionális társaság konkurenciájával szemben mire elég? Egy másik kérdést is megfogalmazhatunk ezen a ponton. Vajon feltétlenül jó, kívánatos-e az, hogy az átalakuló országoknak legyenek saját multinacionális vállalatai? Értem ezalatt az olyan nemzetközi tevékenységet folytató cégeket, amelyek legalább regionális szinten piacvezető pozíciót képesek maguknak biztosítani. Hasonló jellegű, de a belgazdasághoz kapcsolódó általános kérdés az, hogy vajon van-e egy-egy országnak optimális mértékű nyitottsága, „multinacionalizáltsága”? Mekkora teret érdemes engedni a külföldi befektetőknek, és mekkora hazai tulajdonú gazdaság fenntartása kívánatos?

6. Ezekben a kérdésekben nem tudunk egyértelmű válaszokat adni. Alapszabály természetesen, hogy a gazdaság működése akkor optimális, ha egyforma és kedvező működési feltételeket nyújt a hazai és külföldi befektetőknek egyaránt. A jól működő piacgazdaság alapvetően nem diszkriminál, sem pozitív, sem negatív irányban a különféle nemzetiségű tőketulajdonosok között. A piacgazdaság logikája alapján a különféle háttérű tőketulajdonosok hasonló döntéseket hoznak. Ennek közismert negatív példája az 1990-es évek orosz gazdasága, amelybe óriási méretei és lehetőségei ellenére sem áramlott külföldi befektetés, ellenben az orosz tőketulajdonosok óriási mértékben menekítették vagyonukat külföldre. Senki sem bízott az orosz gazdaságban. Ehhez képest Putyin elnök, a maga módján, stabil és kiszámítható üzleti környezetet teremtett, ami a gazdaság megerősödéséhez, a befektetői bizalom javulásához vezetett. Ez az állítás természetesen jól megfér azzal a ténnyel, hogy Oroszország továbbra is az egyik legnagyobb országgockázattal kezelt befektetési terület. A hangsúly a változáson van.

7. Oroszország arra nézve is jó példa, hogy bemutassuk a nemzeti (főleg állami) tulajdonú cégek jelentőségét gazdasági és politikai hatalmi szempontokból. Közismert tény, hogy az orosz állam az energiahordozók szállítását külpolitikai, hatalmi céljai elérésére használja. Prózaian fogalmazva, zsarol. Illetve ellentéteket szít riválisai körében, aminek többféle, akár katonapolitikai célok elérése is meghúzódik a háttérben. A méret persze sokat számít. Ugyanilyen szerepet egyetlen más közép- és kelet-európai ország sem tud játszani. Vagyis a külföldi működőtőke-befektetések mint a hatalmi politika eszközei lényegben csak Oroszország, és esetlegesen annak egyes közeli partnerei (pl. Ukrajna) esetében jöhetnek szóba, de utóbbiaknál csak korlátozott földrajzi érvénnyel. Teljesen irreálisnak tűnik például minden olyasfajta félelem, miszerint a magyar befektetések a környező országokban a revizionizmus megtestesülése lennének. Személyes tapasztalataim szerint inkább arról van szó, hogy a helyi magyar lakosság panaszkodik arra, hogy nincsen érdemi különbség a magyar és a hazai vagy

a más nemzetiségű cégek működése között (például nem preferálják a magyar ajkú lakosság foglalkoztatását).

8. Ennek ellenére a magyar befektetéseknek a környező országokban nagyon sok kedvező hatása van, mind a magyar gazdaság, mind pedig a befogadó ország gazdasága szempontjából. Nem pusztán a szokásos, a befektetésekkel kapcsolatban rendszeresen felsorolt előnyökre gondolok itt. Ha abból indulunk ki, hogy a Kárpát-medence valamikori gazdasági egysége nem pusztán politikai vagy hatalmi eszközökkel kialakított mesterséges rendszer volt, hanem szervesen összeépülő, egymással együttműködő piacok sokasága, amelyeket a kialakult országhatárok utólag mesterségesen szabdaltak szét, akkor állíthatjuk, hogy a korábban szervesen kialakult munkamegosztási rendszerek regenerálódása ésszerű és gazdaságos. Ebben a folyamatban a kölcsönös beruházások nagyon fontos szerepet fognak játszani. A politikai korlátok lebontásában pedig természetesen az Európai Unió, az uniós tagság lehet meghatározó.

9. A másik kérdés, miszerint létezhet-e a multinacionalizáltságnak valamiféle optimális mértéke, szintén nehezen válaszolható meg. Ha sterilen kezeljük a gazdaságot, tehát önmagában nézzük, akkor nehezen tudnánk bármilyen döntő érvet találni arra nézve, hogy lényeges lehet egy-egy cég tulajdonosi háttere. Ha a gazdaságpolitika egyes területeinek mozgásterét nézzük, akkor találunk olyan érveket és példákat, amelyek azt támasztják alá, hogy bizonyos gazdaságpolitikai célok elérésére könnyebben ösztönözhetőek a belföldi vállalkozások. Ehhez járul, hogy vannak szektorok, amelyekben a hazai tulajdon túlsúlya világszerte megfigyelhető. Ezek a szektorok sok szálon kapcsolódnak a multinacionális szektorhoz. Nem feltétlenül közvetlen technológiai kapcsolatokkal, inkább áttételesen. Mikroszinten például úgy, hogy igénybe veszik a multik szolgáltatásait, amelyek színvonala és költsége hatással van versenyképességükre. Makroszinten pedig például a teherviselésben: a vállalkozásokat terhelő adók viselésének mértéke függ a különféle vállalkozások hozzájárulásának mértékétől, valamint a tényleges adóterheléstől (az adókedvezmények mértékétől, az adófizetési hajlandóságtól, illetve a behajtás hatékonyságtól a különféle tulajdonosi csoportoknál).

10. De az adópolitikán túl a foglalkoztatáspolitikában, a K+F-politikában, a regionális politikában, és sok más területen is lényeges eltérések figyelhetőek meg a hazai és külföldi cégek reakcióiban. Ezeknek a különbségeknek egy része valóban azon múlik, hogy a cégek stratégiai döntéshozatala helyben vagy külföldön történik, illetve, hogy mekkora a magyarországi leányvállalat döntési szabadsága. Ilyen szempontból sok leányvállalat kvázi hazainak tekinthető, sok viszont rendkívül rugalmatlanul reagál a gazdaságpolitikai eszközökre, mivel azok nem gyakorolnak érezhető közvetlen hatást a döntéshozókra. Sokszor nem is szereznek róluk tudomást, illetve csak közvetetten és jellemzően csak az üzleti eredményeket negatívan befolyásolókról. Összességében megállapíthatjuk tehát, hogy a multik jelentős része rugalmatlanul reagál sok gazdaságpolitikai eszközre. Ugyanakkor a hazai cégek jelentős része képes kivonni magát az intézkedések hatálya alól, akár úgy is, hogy eltolja tevékenységét a szürke gazdaság irányába. A másik gyakran előforduló negatív reakció a járadékszerzés, vagyis a gazdaságpolitikai kedvezmények igénybevétele a kívánt teljesítmények elérése, teljesítése nélkül. Tehát a gazdaságpolitika hatékonyabbá tétele szempontjából sem lehet azt állítani, hogy a gazdasági szereplők tulajdonosi háttere perdöntő lenne.

11. Az eddigiekben elsősorban az átalakuló országok egymás közötti befektetéseiről volt szó, amelyek immár számottevő és statisztikailag érzékelhető mértékben kezdenek megjelenni. Ez mindenképpen új fejlemény a térségbeli működőtőke-áramlási folyamatokban. A másik lényeges változás, amit az 1990-es évek trendjeihez képest érzékelünk, a befektetések regionális és ágazati szerkezetének átalakulása. A célszágok köre kibővült, s a legnagyobb tőkevonást ma már azok az országok gyakorolják, amelyek méreteik alapján erre mindig is alkalmasnak látszottak. Olyan országok, mint Románia vagy Ukrajna sokáig azért nem jutottak befektetésekhez, mert gazdaságukat nem nyitották meg a befektetések előtt, illetve nem tudtak megfelelően konszolidált üzleti környezetet biztosítani. Az átalakuló országok azonban sorra megteszik a befektetések biztonságos működését biztosító átalakításokat, gazdaságpolitikai lépéseket. Románia az EU-csatlakozás küszöbén és közvetlenül utána szintén elsőszámú célponttá lépett elő a térségben, és sok esetben vált Magyarország versenytársává (pl. a legutóbbi Microsoft-beruházások esetében). Ukrajna egyelőre nem tart itt, de képes lehet arra, hogy kielégítő beruházási feltételeket kínáljon. Hasonló a helyzet Szerbiában is. Ezek az országok néhány éven belül komoly befektetéseket fognak magukhoz vonzani. Jelentős tényező lehet Szerbiában a privatizáció, mint ahogy ez történt Magyarországon 1995 és 1998 között vagy Csehországban 1999 és 2003 között.

12. Mindebből természetesen tévedés lenne azt a következtetést levonni, hogy Magyarország vonzereje elapadt volna. Kétségtelen tény, hogy az elmúlt egy-két évben hazánk gazdasági és politikai kockázata emelkedett; sokszor sajnós olyan tényezők és események hatására, amelyeket körültekintő politizálással el lehetett volna kerülni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az országba vetett bizalom alapjaiban megrendült volna. Tehát amit látunk, az inkább az általános feltételek valamelyes romlása, illetve a konkurens befektetési klímájának egyidejű jelentős javulása. A két folyamat együttesen arra vezet, hogy a térségben Magyarország a korábbiakhoz képest lényegesen kisebb részt tud kiharítani magának a befektetésekből.

13. A részarány csökkenése azonban ténylegesen kisebb, mint amit egyes statisztikai mutatók kimutatnak. A statisztikai számbavétel módszertana ugyanis forrásonként változó. A legnagyobb eltéréseket az okozhatja, hogy egyes adatok tartalmazzák az újrabefektetett profitot, mások pedig nem. Ebben a tekintetben nemcsak az egyes országok között vannak eltérések, de országon belül is (például az MNB és a KSH adatai között). Egy másik torzítási lehetőség adódik a hitelekből finanszírozott fejlesztések számba (nem) vétele miatt, illetve abból, hogy több országban még mindig együtt kezelik az effektív beruházásokat és a beruházási ígéreteket. Ez utóbbiak egy része meg sem valósul, ami pedig megvalósul, az sem feltétlenül a számbavétel évében. A magyarországi beruházások adatait hosszú időn keresztül a ténylegesnél alacsonyabbnak mutatták a fenti okok miatt a statisztikai mutatók. Jelenleg is folyamatos korrekciókon megy át a számbavételi rendszer.

14. A 90-es évek tendenciáihoz képest megfigyelhető másik komoly változás a befektetések, illetve a tőkeállomány összetételében látszik. A feldolgozóipari befektetések bővülése lefékeződött, illetve kevésbé látványossá vált, mivel már zömmel pótlólagos beruházásokra, bővítésekre került sor, és nem új telephelyek, új tevékenységek elindítására. Egyidejűleg a feldolgozóipari kapacitásokban a betanított munkaerőt alkalmazó könnyűipari és elektronikai üzemek java részét bezárták, esetenként alacsonyabb bérű országokba telepítették. A kevés hozzáadott

értéket termelő munkafázisok Magyarországra telepítése gazdaságtalanná vált, mivel a reálberek emelkedése meghaladta a képzetlen munkaerő termelékenységének növekedését. A megszüntetett üzemek helyett (persze sajnos földrajzilag nem feltétlenül azonos helyen) újak létesültek. A legnagyobb beruházás a Hankook volt, de mellette sok kisebb, és általában igényesebb munkafolyamatokat végző gyárat nyitottak meg. Ilyen volt például a National Instruments debreceni egysége, amely egyelőre viszonylag kevés, de szakképzett dolgozót foglalkoztat. Jövőbeli bővítési szándékait alátámasztja az a szerződés, amit a Debreceni Egyetemmel kötött saját szükségleteinek megfelelő szakképzettséggel rendelkező technikusok képzésére. Van tehát minőségi eltolódás a betanított, alacsony többletértéket termelő tevékenységek felől a képzett munkaerőt foglalkoztató, magasabb hozzáadott értéket előállító tevékenységek felé, ami mindenképpen öröndetes.

15. A szerkezet változásának látványosabb összetevője azonban a szolgáltatások területén jelentkezik. A friss külföldi működőtőke-befektetések egyre nagyobb hányada érkezik ide, a profit újrabefektetése egyelőre itt még nem vette át a vezető szerepet a beruházások finanszírozási formái között. A szolgáltatások között is rendkívül sokféle tevékenységet említhetünk meg, mert a gyorsétermi kapacitásoktól kezdve az üzleti tanácsadásig, a banki szolgáltatásoktól a kutatási-fejlesztési tevékenységig terjed a tevékenységkör. Ezek között is vegyesen található a betanított munkát és a magasan képzett szakemberek foglalkoztatását igénylő tevékenység. Vagyis a befektetések szerkezetének a szolgáltatások felé történő eltolódása egyszerre teremt munkahelyeket a munkaerőpiac több szegmensében. Nyilvánvaló, hogy a szolgáltatások java része nehezen helyettesíthető importtal, illetve helyhez kötött. Leginkább érvényes ez éppen a betanított munkát igénylő ágakra. Ezek a zömmel személyi vagy pénzügyi szolgáltatást nyújtó munkahelyek válhatnak az alacsonyan képzett munkaerőt alkalmazó legfontosabb munkaadókká a jövőben. Átvehetik a feldolgozóiparban felszabaduló létszámfelesleget.

16. A magasabb szintű képzettséget igénylő szolgáltatások közül az elmúlt egy-két évben sok figyelem fordult a telefonos ügyfélszolgálatok (*call center*) és a távadat-feldolgozást végző központok (*back office* műveletek) felé, amelyekből több mint egy tucat létesült az országban, csak a tavalyi évben. Ezek a központok tipikus példái az infokommunikációs technológiák (IKT) használatára épülő gyorsan bővülő tevékenységformáknak. Minthogy ezek alapja az IKT, lényegében egyáltalán nincsenek helyhez kötve. A világ bármely pontján bejelentkező, tanácsért forduló ügyfelet könnyedén lehet kapcsolni bárhová, például Békéscsabára, ahol a szakterületen alapismeretekkel rendelkező, de angolul kielégítően beszélő telefonosok megadják a szükséges felvilágosításokat. Sokszor a tanácsadás nem is élő telefonos kapcsolaton keresztül valósul meg, hanem drótpostán, ami persze lassúbb, nem azonnali felvilágosítás, de még a kihelyezett telefonos ügyfélszolgálatnál is nagyságrendekkel olcsóbb. Szemben a fentebb említett személyi szolgáltatásokkal, a *call centerek* és távadat-feldolgozók nagyon is mobilak és bérérzékenyek, mert alig igényelnek tőkebefektetést. A mai magyar reálbárszint a középfokú iskolával rendelkező munkaerő tekintetében nagyon versenyképesnek tűnik, mivel az ilyen jellegű beruházások nagy számban valósultak meg.

17. Ugyancsak lendületesen bővülnek a beruházások a magasan képzett műszaki (informatikai) és gazdasági ismeretekkel rendelkező munkaerőt foglalkoztató szolgáltatások területén. A már korábban is jelentős szoftverfejlesztő tevékenység mellett egyre nagyobb súllyal jelent-

kezik a kutatás-fejlesztés és az üzleti tanácsadás. Ez utóbbi fellendülését nem csak a piacvezető cégek jelenléte mutatja, hanem a különféle vállalati tevékenységköröket koordináló regionális központok egyre gyarapodó száma is. Például egy-egy logisztikai központ működése nem csupán a termék- és anyagáramok fizikai bonyolításából áll, hanem a folyamatok tervezését és felügyeletét is felöleli, amely komplex, magas szintű műszaki, gazdasági és informatikai ismereteket igénylő feladat.

18. Ha néhány sorban szeretnénk összefoglalni az elmúlt 5-6 év változásait a közép- és kelet európai működőtőke-befektetések vonatkozásában, akkor azt mondhatjuk, hogy a térség egyre inkább kapcsolódik szervesen a világgazdaság egészéhez. A munkamegosztási rend változása a folyamatos fejlődés eredménye, amiben a térség országainak felzárkózási folyamata is jelentős szerepet játszik. A beruházások és tevékenységek szerkezeti eltolódásai, a térség országainak egymás közötti befektetései ennek a folyamatnak a visszatükröződései.

* * * * *